

Ervaringshonger

Intensivering van de ervaring bedreigt het kritisch oordeel

Ineke van Hamersveld Het verlangen naar intensievere ervaringen groeit, stelt Paul Schnabel in het zestiende jaarboek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Die ervaringen kunnen samen met anderen worden opgedaan, of individueel beleefd. Het leven mag niet saai zijn! Hoe moet je dat verlangen interpreteren, en wat betekent het voor de culturele sector en het cultuurbeleid? De redactie sprak daarover met Bart Verschaffel, cultuurfilosoof en hoogleraar aan de Universiteit Gent.

Ervaringen moeten intens zijn, en op steeds meer levensgebieden, met een grote nadruk op genieten. Niet voor niets noemde Tracy Metz haar boek over de belevenisindustrie *Pret!* (2002). De filosoof Bart Verschaffel ziet naast de behoefte aan meer van zulke ervaringen ook een verschuiving in de 'structuur' van die ervaringen. Verschaffel: 'Er zijn verschillende soorten intense ervaringen en er zijn allerlei ontwikkelingen die erop wijzen dat er vooral in de kunsten een verschuiving gaande is van de ene naar de andere soort intensiteit.' Met verstrekkende gevolgen.

Van aandacht naar onderdompeling 'Kunst,' zegt Verschaffel, 'is altijd een zaak geweest van meer of minder aandacht. Nu zien we een verschuiving in de richting van onderdompeling. De aard, ofwel structuur van die beide soorten ervaring is anders. Voorheen moest je om beeldende kunst, vormgeving of

fotografie te zien naar een museum, voor dans, cabaret en toneel naar een theater. Zij presenterden die kunst in een specifieke en speciaal daarvoor gebouwde omgeving. De toeschouwer kwam tegenover het kunstwerk te staan, of dat nu een schilderij of een dansvoorstelling was, en dan vond er een confrontatie plaats. Het kunstwerk vroeg en kreeg aandacht; de grens van die aandacht was fascinatie. Door afstand te bewaren, werd voorkomen dat mensen helemaal in die fascinatie opgingen, bijvoorbeeld door analyse van het werk, door informatie te verzamelen over de kunstenaar of het orkest of toneelgezelschap, door het kunstwerk sociaal, politiek, economisch of cultureel te interpreteren. Door over het werk te spreken, door zich een mening te vormen, of door een positie te kiezen, kon men de kunstervaring integreren in het eigen leven. Dit model zou je het klassieke model kunnen noemen.

'De wijze waarop wij naar onszelf en naar

de wereld kijken, verandert echter. Wat wij verwachten van kunst en de wijze waarop kunst op die verwachting anticipeert, verandert. Men verlangt nu een ervaring waarin men geheel opgaat, individueel of in een groep. Als kijker word je in het museum helemaal omgeven door een video-installatie, in de bioscoop krijg je naast 3D, zoals met de film *Avatar*, ook geurervaringen. Muziek wordt *surround*, het televisiescherm groter en groter zodat de kijker de wereld naast het scherm vergeet. De structuur van het kunstwerk is ook anders geworden; het verhoudt zich dus ook anders tot de werkelijkheid. En als kijker sta je er, soms heel letterlijk maar ook qua ervaring, middenin, maak je er deel van uit. Je wordt erin ondergedompeld. Omdat je de hele dag al in verschillende omgevingen rondloopt, moet kunst, om als “omgeving” op te vallen en zich te onderscheiden, luid of sterk zijn. *Surround* wordt dan luide *surround*. De grens van deze immersie is de kick, zoals cultuurfilosoof Lieven De Cauter het omschrijft: een gevoel waarbij je enkel nog “intensiteit” voelt. De essentie van kicks is echter dat je er steeds meer van nodig hebt om nog te kunnen genieten, en dat ze steeds extremer moeten gaan om sterk te blijven.

Het komt ook voor dat een kunstwerk of kunstomgeving beide soorten ervaring biedt. Vele nieuwe musea van moderne of hedendaagse kunst doen dat. Het Guggenheim Museum Bilbao bijvoorbeeld, dat naast een eigen collectie ook een deel van de enorme Guggenheim-verzameling herbergt. Het museum is gebouwd door Frank Gehry en draagt met zijn buitenkant en ingangspartij bij aan een immersieve stadservaring, maar in de *white cubes*, de klassieke, neutrale, witte tentoonstellingsruimten binnen, is er plaats voor een contemplatieve, aandachtige omgang met kunst. Dat patroon is in veel van die musea herkenbaar.’

De kritische reflectie kwijnt weg

De vraag is uiteraard waar deze honger naar intense ervaringen vandaan komt. Een klassieke verklaring komt uit de kritische theorie. Volgens de voorgangers van deze theorie, Theodor W. Adorno en Max Horkheimer, vervreemden mensen in de industriële samenleving van hun arbeid en van zichzelf. Aan de repetitieve en inhoudsloze arbeid bieden in de vrije tijd de massamedia en de cultuurindustrie compensatie omdat deze aangename ervaringen en belevenissen bieden. Ze spreken de mensen niet aan als redelijk en zelfstandig persoon, maar als consument van ervaringen. De media- en cultuurindustrie leveren die geprefabriceerde ervaringen. Deze analyse van Adorno en anderen is in een post-industriële, van media vergeven, geïndividualiseerde samenleving allicht gedateerd. Maar je gooit het kind met het badwater weg door niet te luisteren naar wat zij te zeggen hebben.

Volgens Bart Verschaffel is hun analyse dat in de nieuwe ervaringscultuur het kritische debat wegvalt, nog steeds geldig, zeker als het gaat om ervaringen die gericht zijn op onderdompeling. Verschaffel: ‘Onderdompeling als zodanig is niet het probleem, mensen hebben de noden die ze hebben en ze mogen doen wat zij willen. Wat wel een probleem is, is het wegwijnen van aandacht als vorm van ervaring. In het Europese culturele leven is er altijd plaats geweest voor een *vita meditativa* waarin het belang van beschouwing en kritische reflectie is erkend. Dat maakt nu plaats voor een verheerlijking van de *vita activa*. Mensen die zich daarmee afficheren, verdragen het amper dat er in het publieke leven plaats voorbehouden wordt voor beschouwing. Er wordt geen enkel publiek belang aan gehecht. Dat is bijvoorbeeld af te lezen aan de afschaffing van subsidies aan kunsttijdschriften. Een poosje geleden werd ik benaderd door iemand

uit Nederland die mij voorlegde dat er in Nederland politici zijn die vinden dat de overheid geen openbare bibliotheken meer hoeft te financieren. Het politieke argument luidde dat de staat niet verantwoordelijk is voor de financiering van de hobby's van zijn burgers, zoals in dit geval lezen. Lezen kan toch niet gelijkgesteld worden aan golf of tennis, en een bibliotheek kan niet vergeleken worden met een tennisveld, het is geen hobbyclub! De basis van de westerse beschaving is de gedachte dat alle mensen redelijke wezens zijn en de redelijkheid essentieel is, en dat kennis een publiek goed en een publieke zaak is. Het cultiveren van de redelijkheid, beschouwing en van de kennis waar lezen toe leidt en toe bijdraagt, is zowel belangrijk voor de persoonlijke ontwikkeling als voor die van de samenleving als geheel.'

Universitaire cultuurstudies geknecht

De relatie met het lot van de cultuurstudies op de Nederlandse universiteiten is snel gelegd. Bart Verschaffel is voorzitter van de visitatiecommissie die deze studies moet beoordelen. Het rapport van de commissie wordt in 2013 verwacht. Verschaffel: 'De wijze waarop de klassieke universiteiten tot het eind van de 20ste eeuw over kunst en cultuur dachten, was niet alleen heel historisch gericht, maar ook sterk geconcentreerd op taal en letteren en beeldende kunsten. Nieuwe kunstmedia en nieuwe disciplines kwamen amper aan bod, evenmin als meer theoretische benaderingen van kunst en cultuur, zoals kunstsociologie. Om die reden ondernamen de universiteiten een tiental jaar geleden een moedige poging het huidige kennisgebied opnieuw in kaart te brengen en te organiseren in onderwijs en onderzoek. Dit proces was echter nog niet voltooid toen deze inhoudelijke hervorming doorkruist werd door een nieuwe universitaire cultuur en een bestuurlijke en economische overheidsagenda, die

zowel de traditionele als de nieuwe studierichtingen op het gebied van kunst en cultuur onder grote druk zetten. Daar bovenop komt de eis van zogenoemde maatschappelijke relevantie van deze opleidingen. Maatschappelijke relevantie wordt afgemeten aan het aantal studenten dat voor een van de cultuurstudies kiest en aan "wat de arbeidsmarkt wil". Terwijl studenten toch dikwijls kiezen voor een studie die er leuk en interessant en vooral breed uitziet, dwingt de arbeidsmarkt de universiteiten om in te zetten op trends waarvan niet zeker is dat ze doorzetten. Daardoor vormen zij studenten voor een arbeidsmarkt die er al anders uitziet als zij afstuderen dan op het moment waarop de herstructurering begon. In het gesprek over de maatschappelijke relevantie van deze opleidingen zouden de universiteiten zich met veel meer durf moeten beroepen op hun eigen opdracht en verantwoordelijkheid: het produceren, evalueren, doorgeven en publiek beschikbaar stellen van kennis.'

De verantwoordelijkheid van het cultuurbeleid

De gevolgen van deze ontwikkelingen reiken verder dan de kunstensector of de kennisinstituten, maar treffen de samenleving als geheel. Bart Verschaffel: 'Wanneer de ervaring van de aandacht minder belangrijk wordt, verdwijnt daarmee ook de afstandelijkheid die die schoonheidservaring begeleidt. Met de aandacht erodeert ook het beschouwelijke en de deelname aan de "cultuur van de redelijkheid". Een democratische samenleving spreekt de mens echter aan als burger: als zelfstandig, redelijk, verantwoordelijk individu, dat redenen kan geven voor zijn keuzes. Als ik daarin iemand vraag waarom hij of zij op een bepaalde partij stemt, zal die persoon in de eerste plaats bereid zijn het gesprek aan te gaan en mij te antwoorden, en zal hij of zij een reden kunnen geven voor zijn of haar stem-

Ineke van Hamersveld

is fondsredacteur bij de
Boekmanstichting

‘Met de aandacht erodeert ook het beschouwelijke en de deelname aan de cultuur van de redelijkheid’

gedrag. En het antwoord “Tja, ik vind haar gezicht wel sympathiek”, of: “zomaar” is niet acceptabel. Hierin ligt het verband tussen een bepaald soort kunstervaring en het politieke bewustzijn: aandacht opbrengen, en spreken over wat men ziet en ervaart, is een deelname aan de cultuur van de redelijkheid. Het zit in de aard van het klassieke model van kunstervaring dat mensen aangesproken kunnen worden op hun meningen en hun keuzen. Dat zit niet in de ervaring van onderdompeling.’

Dat ook de televisie nu kiest voor de onderdompeling en de sensatie, is met *reality* series als *Big Brother* en *De Gouden Kooi* wel duidelijk. Hierin werden kandidaten bij elkaar gezet in een huis en dag en nacht gevolgd. Zij konden (zonder reden, in een populariteits-test) worden weggestemd door het publiek. Andere programma’s waarin mensen tot het uiterste moeten gaan om in de race te blijven voor een hoofdprijs, beslaan een groot percentage van de programmering van de

commerciële omroepen. Het gaat daarin bijvoorbeeld om de vraag wie naar het oordeel van de jury en/of het publiek de beste prestaties levert als zanger, kok, mode-ontwerper, interieurarchitect, model et cetera. Volgens Verschaffel is het nu meer dan ooit de taak van de publieke omroep zijn kritische en publieke functie op te eisen. Verschaffel: ‘Het cultuurbeleid, inclusief het mediabeleid, is (mede)verantwoordelijk voor het in stand houden van een publiek domein, een publieke spreekplaats die plaats biedt aan het redelijk en kritisch gesprek over wat wij belangrijk vinden. De kunst behoort daartoe, op een andere manier dan minigolf of een of andere vorm van “ervaringen opdoen”. Kunsten passen in een cultuur die beredeneerde keuzen en standpunten vraagt. Het gaat in het gesprek over de kunsten niet om de waarheid, zoals in de wetenschap, maar wel om visies die helder en beargumenteerd moeten zijn. Er staat in de kunst dus meer op het spel dan zich goed amuseren of iets beleven.’

Literatuur

- Metz, T. (2002) *Pret! Leisure en landschap*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Schnabel, P. (2004) ‘Het zestiende Sociaal en cultureel rapport kijkt zestien jaar vooruit.’ In: *In het zicht van de toekomst: Sociaal en cultureel rapport 2004*, 45-90.